

Felzárkózás és leszakadás

Gazdasági átalakulás, nekilendülés és elakadás Magyarország makrogazdasági konvergenciája az Európai Unió fejlett térségéhez az 1990-es évek elejétől 2013-ig

Oblath Gábor

I. Bevezetés¹

Írásom a magyar gazdaság európai konvergenciájának (más szóval: felzárkózásának) egyes makrogazdasági metszeteit vizsgálja nemzetközi összehasonlításban a politikai-gazdasági rendszerváltás korai éveitől 2013-ig. Munkám néhány ponton kapcsolódik ugyan a 2008. évi *Társadalmi Riport*ban megjelent, Szörfi Bélával készített, hasonló témájú tanulmányunkhoz (Oblath-Szörfi 2008), kérdésfeltevése és szemlélete azonban jelentősen különbözik attól.

Az öt évvel ezelőtt készült tanulmánynak az Európai Unióhoz 2004-ben csatlakozott országok felzárkózását jellemző közös vonások, valamint a konvergencia egyes jellemzői közötti összefüggések feltárása volt a célja. Jóllehet a tanulmány készítésének idején is voltak arra utaló jelek, hogy Magyarország gazdasági fejlődése más irányt vehet, mint a velünk együtt EU-tagságot nyert országoké, az 1995 és 2007 közötti időszak egészének elemzése alapján országunk nem lógott ki a sorból: a fejlettebb EU-tagországokhoz történt konvergenciája nagyjából megfelelt annak, ami kezdeti lemaradásából következett. Éppen ezért látszott logikusnak a korábbi tanulmány szemlélete: ha képet kapunk az EU egészén belüli konvergenciát jellemző általános irányzatokról és összefüggésekről, illetve az új tagországokra vonatkozó specifikumokról, akkor a hazai felzárkózás feltételeire és kilátásaira nézve is érvényes következtetésekre juthatunk.

2014-re ez a megközelítés nyilvánvalóan alkalmatlanná vált. A 2000-es évek második felében Magyarország gazdasági konvergenciája az EU fejlettebb térségéhez elakadt, miközben az ország teljesítménye jelentősen leszakadt a többi, hozzánk sok tekintetben hasonló adottságokkal induló, visegrádi országtól – Csehországtól, Lengyelországtól és Szlovákiától (V3). Az ará-

¹ Az írás alapjául szolgáló kutatást az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok – OTKA 105660-K számú kutatási pályázata támogatta.

nyokat érzékeltetendő: 1996 és 2006 között az EU fejlettebb tagországaiban² a GDP 30%-kal, Magyarországon 47, Csehországban 43, Lengyelországban 61, Szlovákiában 63%-kal növekedett. Ellenben a 2007 és 2013 közötti – a világméretű recesszió éveit is lefedő – időszakban az EU15-ben 1,5, Csehországban 6,5, Lengyelországban 28, Szlovákiában 23%-kal *nőtt*, Magyarországon viszont 6,5%-kal *csökkent* a GDP. Ha nem a GDP változását, hanem annak egy főre vetített alakulását vizsgáljuk, Magyarország lemaradása kevésbé kirívó, ez azonban az ország népességének ez időszakban történt jelentős csökkenésével magyarázható.

A fent említett arányok azt hivatottak érzékeltetni, hogy Magyarország kikerült a közép-kelet-európai országok „konvergencia-klubjából”. A figyelem előterében álló, folyó vásárlóerő-paritáson alapuló összehasonlítások azonban nem utalnak erre, sőt éppen ellenkezőleg, azt a benyomást keltik, hogy 2007 és 2013 között is folytatódott az ország európai felzárkózása. Amint azonban kifejtem majd, ez a mutatószám nem alkalmas időbeni összehasonlításra, így annak megállapítására sem, hogy egy országot felzárkózás vagy leszakadás jellemez-e. Írásom fontos célja a konvergencia értelmezése és mérése körüli gyakori félreértések eloszlatása, valamint a Magyarországra vonatkozó tények tisztázása. Ezért a következőkben a hazai gazdaság európai felzárkózásának, majd leszakadásának sokoldalú *leírására* törekszem, a másik három visegrádi országgal összehasonlítva. A leszakadás hátterében álló okok közül tanulmányomban csak kettőt, a fenntarthatatlannak bizonyult külső eladósodást és a gazdálkodás intézményi környezetének romlását érintem.

A konvergencia néhány olyan vonatkozására is figyelmet fordítok, amire a téma Közép-Kelet-Európára vonatkozó empirikus irodalma ritkán tér ki.³ A GDP-vel szemben a GNI-t (*a bruttó nemzeti jövedelmet*) előtérbe helyező nemzetközi és hazai javaslatok, valamint a kérdés magyarországi jelentősége miatt, a makrogazdasági jövedelmi mutatók jelezte felzárkózással is foglalkozom, kiegészítve azt az EU-transzferek hatását jelző forrásellátottság alakulásával. Érintem a hosszú távú felzárkózás kérdését is, kiemelve a hosszú idősorok által jelzett irányzatok értelmezési nehézségeit.

A konvergencia értelmezése és mérése szempontjából fontos előzetesen tisztázni, hogy mely országokhoz, illetve térséghez viszonyítjuk a felzárkózást. Az EU új (2004-ben, illetve később csatlakozott) tagországaire vonatko-

² Az EU 2004. évi bővítése előtti tagországait jelöli, a továbbiakban EU15 rövidítéssel hivatkozom rájuk.

³ A konvergencia irodalmáról lásd Oblath–Szőrfi (2008). Az EU közép-kelet-európai tagországaik felzárkózásával foglalkozó, az elmúlt években publikált néhány összefoglaló munka: Rapacki–Próchniak (2009), Cuaresma és szerzőtársai (2012) és Dobrinsky–Havlik (2014).

zó elemzésekben a viszonyítási pont gyakran az EU egészének átlaga⁴, ez azonban önáltatás, hiszen az Unió bővülésének újabb fordulói egyre lejjebb tolták a felzárkózás így értelmezett mércéjét. Ezért a következőkben az EU15 átlagához való közeledésekként értelmezem Magyarországot és a másik három visegrádi ország európai felzárkózását.

Írásom címe a hazai felzárkózás közel negyedévszázadának három fő szakaszára utal. Az elsőt a gazdasági átalakulás jellemezte, amelynek korai időszakára az úgynevezett transzformációs recesszió nyomta rá a bélyegét.⁵ A második szakaszban igen gyors volt, ám az ország és az állam eladósodásának meredek emelkedésén alapult a konvergencia. A harmadik szakaszban pedig – részben az eladósodás fenntarthatatlansága folytán – megakadt (jelentősen lassult, illetve megfordult) a felzárkózás. Fontos azonban tudni, hogy az elmúlt években Magyarország nemzeti számláit – 1995-ig visszamenően – jelentősen revideálták. Ha tehát az olvasónak úgy rémlik, hogy az ország felzárkózási profilja néhány évvel ezelőtt másképpen festett, mint az alábbiakban közölt ábrákon, akkor jó a memóriája: az adatrevíziók nyomán a gazdasági növekedés átlagos üteme, akárcsak a növekedés időbeli alakulása, megváltozott.⁶

A továbbiakban először a felzárkózás méréséhez kapcsolódó fogalmakról, mutatókról és az elemzéshez felhasznált statisztikai forrásokról szólok, majd Magyarország reálgazdasági feztárázásának főbb jellemzőit és sajátosságait mutatom be, kitérve a hosszú távú felzárkózás mérését és értelmezését övező nehézségekre. Ezt követően a makrojövedelmi-, illetve erőforrás-felzárkózással foglalkozom, végül pedig a sajátos hazai felzárkózási pálya hátterét, az ország túlzott eladósodását és intézményi felzárkózásának jellemzőit érintem.

2. Mutatók és statisztikai források

A konvergencia „összehajlást”, vagyis közeledést jelent. Ez egyfelől értelmezhető a világ gazdaság egészében, illetve valamely térségében tapasztalt fejlettségi különbségek mérséklődéseként, másfelől úgy is, hogy egy viszony-

⁴ Lásd például Dobrinsky–Havlik (2014).

⁵ Lásd Kornai (1993); a kérdés egyes statisztikai vonatkozásaival Oblath–Pula (2000) foglalkozott.

⁶ Bár a revíziók némelyikét – különösen a GDP termelési és a felhasználási oldala közötti statisztikai eltérés visszamenőleges kiiktatását – igen problematikusnak tartom (lásd Oblath 2012), elemzésem természetesen a tanulmány készítésének idején rendelkezésre álló hivatalos adatokra támaszkodik. A tanulmány lezárását követően jelentek meg az ESA 2010-es módszertan alapján felülvizsgált GDP-adatok, ezek elemzésére itt nem térhettem ki.

lag fejletlen ország fejlettségi/jövedelmi szintje közeledik a gazdagabb országokéhoz. Más mutatókat használunk, ha a világ, illetve egy régió országai közötti fejlettségi szintkülönbségek alakulását vizsgáljuk, és megint másokat, ha egy fejletlen ország fejlettebbekhez való felzárkózását kívánjuk jellemezni.

A világgazdaságon vagy egy gazdasági régión (így például az EU-n) belüli konvergencia egyik hagyományos mutatója az úgynevezett *béta-konvergencia*, amely a kezdeti fejlettségi szintek és a növekedési ütemek közötti kapcsolatot számszerűsíti. Béta-konvergenciát jelent, ha statisztikailag szignifikáns negatív összefüggés mutatható ki az országok növekedési ütemei, valamint kezdeti fejlettségi szintjeik között. Ez arra utal, hogy – a régió egészét nézve – a kezdetben fejletlenebb országok gyorsabban növekednek a fejlettebbeknél. A béta-konvergencia ütemét számszerűsítő regressziós egyenlet maradéktagjai a vizsgált országokra vonatkozóan is tartalmaznak információt. Azt ugyanis, hogy a kezdeti fejlettség és a térség egészét jellemző empirikus összefüggés alapján országonként várható növekedés mennyivel tér el az egyes országok tényleges növekedésétől. Ez az információ felhasználható – s fel is használom majd – az egyes felzárkózó országok hosszabb távú teljesítményének összehasonlítására és értékelésére.

Egyes országok felzárkózásáról két további mutató alapján tájékozódhatunk. Az egyik az adott ország, valamint a felzárkózás célpontjának tekintett fejlettebb régió közötti növekedési ütemkülönbség alakulása: minél nagyobb a szegényebb ország javára mutatkozó növekedési többlet, annál gyorsabb a felzárkózás. A felzárkózó országok közötti összehasonlításnál azonban figyelembe kell venni, hogy alacsonyabb relatív szintekről könnyebb gyorsabban növekedni, amire tekintettel van a felzárkózás mértékének alternatív mutatója, a *fejlettségi rés szűkülésének*, vagyis a konvergencia üteme. Mindkét mutató alapján vizsgálni fogom Magyarország felzárkózását nemzetközi összehasonlításban az 1990-es évek elejétől/közepétől napjainkig.

A további elemzéshez előljáróban a konvergencia gyakorlati értelmezéséhez kapcsolódó három módszertani problémára hívom fel a figyelmet.

- Az első a térben (országok közötti) és időben történő összehasonlítások kérdéséhez kapcsolódik. A konvergenciával foglalkozó elemzés olvasója joggal szeretne olyan mutatót látni, amely egyszerre alkalmas arra, hogy az egyes vizsgált években kiszűrje az országok közötti árszintkülönbségeket, egyszersmind azonban az évek közötti relatív árszintváltozások hatásától is meg legyen tisztítva, vagyis a mutató *térben és időben egyaránt* relatív reálnagyságokat fejezzen ki. Nyomatékosan hangsúlyozni kell azonban, hogy ez az áhított mutató *nem létezik*. Egymás mellé tehetjük az egyes évek keresztmetszeti szintjeit, tudomásul véve, hogy ezek időben nem összehasonlíthatók.

Alternatív módon, indexszámokat használhatunk a relatív reálváltozások kifejezésére, tudomásul véve, hogy ha nem rendelkezünk legalább hozzávetőleges ismeretekkel a relatív szintekről, akkor az indexszámok egybevetése semmit sem mond a konvergencia meglétéről vagy hiányáról. Található azonban kompromisszum a két megközelítés között: valamely kiválasztott év relatív szintjeihez viszonyíthatjuk a reálváltozásokat. Számszerű elemzéseim és grafikus illusztrációim erre a – *konstans vásárlóerő-paritáson* alapuló összehasonlításnak nevezett – módszerre támaszkodnak.⁷

- A második probléma az országok relatív népességváltozásának értelmezéséhez kötődik. A konvergenciát az egy főre jutó GDP alapján szokás mérni, kérdés azonban, hogy egy felzárkózó ország relatív, különösen pedig abszolút népességcsökkenése értelmezhető-e gazdasági felzárkózásként. Leegyszerűsítve: ha egy fejlett térség és egy fejletlen ország termelése egyaránt stagnál, csupán annyi a különbség közöttük, hogy az előbbiben nő, az utóbbiban pedig csökken a népesség, akkor beszélhetünk-e reálgazdasági felzárkózásról? A kérdés különösen a magyar gazdaság európai felzárkózásának értelmezése szempontjából fontos, mivel a visegrádi négyek közül a népességcsökkenés Magyarországon volt a legjelentősebb az Európai Unió fejlettebb térségéhez viszonyítva. A konvergencia mindkét módon értelmezhető, ezért bemutatom majd a népességszám változását kiszűrő mutatókat is.

- A harmadik: a konvergencia-folyamat megítéléséhez nem elegendő a GDP (egy főre jutó) relatív szintjének alakulását vizsgálni. A téma irodalmában jövedelmi ('income'), nem pedig termelési felzárkózást értenek konvergencián. Márpedig a GDP a termelésnek, nem pedig a jövedelemnek a mutatója. A GDP mellett tehát más aggregátumok alakulását is érdemes vizsgálni, de a GDP alternatívájaként gyakran ajánlott GNI kevésbé informatív mutató. Ha túl kívánunk lépni a GDP-n, akkor valamennyi külföldi transzfernek, valamint a külkereskedelmi cserearány-változásnak a jövedelmi hatását is figyelembe kell venni, továbbá az amortizációt kiszűrő, nettó mutatókra kell támaszkodni.

Ezek a megfontolások lényegében meghatározzák az elemzéshez szükséges adatok körét, egyben azokat az adatbázisokat is, amelyekre támaszkodva a felsorolt összehasonlító elemzések elvégezhetők. Egyedül az EU Bizottság *AMECO adatbázisa*⁸ tartalmazza az EU valamennyi tagországára nézve konzisztens módon az elemzéshez szükséges statisztikai információkat, de egyes

⁷ A folyó és konstans vásárlóerő-paritáson alapuló összehasonlításokról lásd: OECD (2014), Schreyer–Koechlin (2002), Dey–Chowdhury (2007).

⁸ *Annual macro-economic database* (AMECO 2014).

pontokon ezeket ki kell egészíteni más adatforrásokkal. Az AMECO-ban rendelkezésre álló adatok az elemzés időhorizontját is nagyjából meghatározzák. A GDP-ről 1991-től (valamennyi visegrádi országra nézve 1992-től), a többi mutatóról általában 1995-től állnak rendelkezésre információk.

3. Magyarország reálgazdasági felzárkózása

A reálgazdasági felzárkózást a továbbiakban egyrészt az egy főre, illetve egy munkaóra jutó GDP volumenének a fejlettebb európai országok *színvonala*hoz történő közeledéseként, másrészt a GDP, illetve az úgynevezett teljes tényező-termelékenységeknek a fejlettebb európai országokét *meghaladó* növekedéseként értelmezem. Ha GDP-t egy lakosra vetítjük, a gazdaság fejlettségéről, ha pedig egy ledolgozott órára, akkor a munkatermelékenység színvonaláról kapunk képet.

3.1. Az egy főre jutó GDP alakulása hosszú távon: inkonzisztens idősorok és értelmezési nehézségek

Mivel a gazdasági felzárkózás hosszú távú folyamat, okkal merül fel az igény, hogy a lehető leghosszabb időszak adatai alapján alkossunk képet egyes országok konvergenciájáról. Ezt az igényt több adatbázis is igyekszik kielégíteni, amelyek Magyarország európai felzárkózásáról is tájékoztathatnának. Például a *Maddison (MDP)* adatbázisban⁹ igen hosszú, történelmi idősorokat találunk, a *Conference Board TED adatbázisában*¹⁰ 1950-től, a *Penn World Table*-ben¹¹ pedig 1970-től kezdve érhetőek el adatok Magyarország egy főre jutó GDP-jéről nemzetközi összehasonlításban.

A források azonban inkonzisztensek, amit az *1. ábra* Magyarország Ausztriához viszonyított fejlettségi szintjének alternatív idősoraival illusztrál. Az ábra bal oldala a hazai GDP/fő relatív szintjét, jobb oldala Ausztriához viszonyított növekedését mutatja 1970. évi bázison. Az adatok a fent említett három nemzetközi adatbázisból származnak, amelyet a KSH és az AMECO adatai alapján készített saját számítás egészít ki. Az MPD adatbázisból 1924-

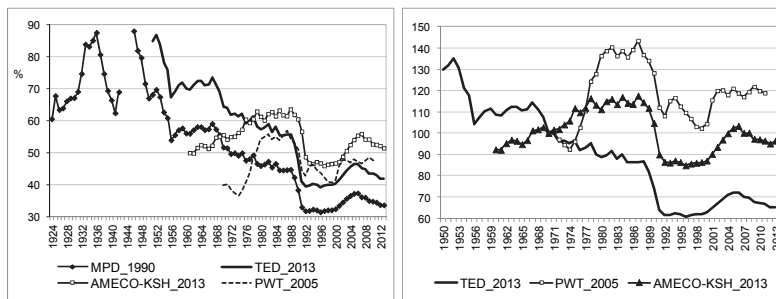
⁹ *Maddison Project Database* (MDP 2013).

¹⁰ *The Conference Board: Total economy database* (TED 2014).

¹¹ *Penn World Table 8.0* (PWT 8.0 2013). A PWT-adatbázist 2012-ig a University of Pennsylvania kezelésében volt (innen az elnevezés), 2013 óta azonban a University of Groningen gondozza azt.

től kezdődően vettem át adatokat, a TED és a PWT adatbázisából a Magyarországra vonatkozó kezdő évektől (1950-től, illetve 1970-től), a KSH és az AMECO pedig 1960-tól közöl hosszú idősorokat. A bal oldalon bemutatott szint-mutatók meglehetősen eltérő folyamatokat jeleznek (kivéve az MDP- és a TED-adatbázist, amelyek esetében az irányzatok megegyeznek), a konstans vásárlóerő-paritáson számított idősorok bázisúve azonban különbözik egymástól. Ezért az eltéréseket jobban érzékelteti az ábra bal oldala, amely az 1970-es bázison mért relatív változásokról ad képet.

1. ábra. Az egy főre jutó GDP szintje (bal oldal) és növekedése (jobb oldal, 1970=100) Magyarországon Ausztriához viszonyítva különböző források alapján



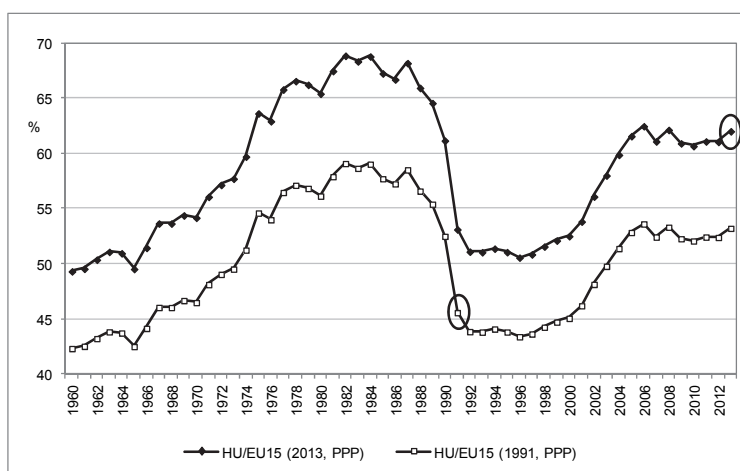
Forrás: AMECO (2014), KSH (2014a és 2014b), MPD (2013), PWT (2013) és TED (2014), illetve ezek alapján készített saját számítások.

Jelölések: MDP_1990: Maddison adatbázis, 1990. évi vásárlóerő-paritáson; TED_2013: Total Economy Database, 2013. évi vásárlóerő-paritáson; AMECO-KSH_2013: a két adatbázis összekapcsolása, 2013. évi vásárlóerő-paritáson; PWT: Penn World Table, 2005. évi vásárlóerő-paritáson.

1970-től napjainkig az Ausztriához viszonyított fejlettségi szintünk a PWT adatai szerint számottevően emelkedett, a TED szerint jelentősen súlylyedt, az AMECO-KSH-adatok alapján pedig alig változott. De nem csupán az 1970. évi és a legutóbbi adatpont közötti változást tekintve mutatkoznak jókora eltérések az egyes források között, hanem a konvergencia/divergencia időbeli lefutásában is. (A TED-ben közölt, illetve az általam számított AMECO-KSH-idősor az 1990-es évek elejétől kezdve együtt mozog, azt megelőzően azonban eltérő irányzatokat jelez.) A jelentős különbségek hátterének feltárása és az inkonzisztenciák feloldása a statisztikusoknak és a gazdaságtörténészeknek a feladata.

Közvetlen témánkhoz közelítve, a 2. ábra az EU15 átlagához – a további összehasonlítások támpontjához – viszonyított hazai felzárkózásról ad képet a KSH és az AMECO adatai alapján 1960-tól napjainkig. Az egyik idősor 1991. évi, a másik 2013. évi vásárlóerő-paritáson mutatja Magyarország egy főre jutó GDP-jének az EU15-átlaghoz viszonyított alakulását.¹²

2. ábra. Magyarország egy főre jutó GDP-jének szintje az EU15 átlagához viszonyítva 1991. évi és 2013. évi vásárlóerő-paritáson 1960 és 2013 között (%)



Forrás: AMECO (2014) és KSH (2014a; 2014b) alapján saját számítás.

A 2. ábra kétféle nézőpontból mutatja Magyarország hosszabb távú felzárkózásának a relatív volumenváltozások alapján kirajzolódó történetét. Ha 2013-ból tekintünk vissza, akkor az a képzetünk keletkezhet, hogy miközben napjainkban az EU15 fejlettségi szintjének mintegy 60%-án állunk, harminc évvel ezelőtt már megközelítettük annak 70%-át, vagyis egy súlyos visszaesést követő gyors felzárkózást, majd elakadást követően, ma sem érjük el az 1980-as évek elejének relatív színvonalát. (Mivel a volumenindexek azonosak, 1991-ből vissza- és előretekintve ugyanez a kép tárul elénk, csupán anynyi a különbség, hogy jóval alacsonyabb szintről tekintünk a domborulatok-

¹² Az AMECO-adatbázis 1991-től kezdve tartalmaz adatokat a magyarországi GDP-ről. Az idősorok konstans vásárlóerő-paritáson alapulnak (csak a bázisévekben mutatják a relatív szintet – lásd a bekarikázott pontokat), a többi adatpont azokhoz mérten értelmezhető.

ra.) De akár alulról, akár felülről nézzük, a volumenindexek azt jelzik, hogy az egy főre jutó GDP Magyarországon 1982-ben közelebb állt az EU15 szintjéhez, mint 2013-ban. Ez az abszurd következtetés jól érzékelteti azokat az alapvető értelmezési nehézségeket, amelyek Magyarország (illetve általában a volt szocialista országok) és a fejlett piacgazdaságok közötti hosszú távú színvonal-összehasonlításokhoz kapcsolódnak.

Tegyük fel egy pillanatra, hogy az egy főre jutó GDP-t reprezentáló hazai árukosárnak az EU15-éhez viszonyított mérete csakugyan nagyobb volt az 1980-as évek elején, mint napjainkban. Csakhogy – az akkori EU15-országokéval, illetve mai hazáival egybevetve – lényegesen rosszabb minőségű áruk és szolgáltatásokat tartalmazott az egykori kosár, és némelyikük megvásárlásához (például gépkocsi, telefon) éveket kellett sorban állni. Az ilyen természetű összehasonlítási nehézségek lényegében értelmetlenné teszik a makrogazdasági aggregátumok – így a GDP – egykori és mai, a fejlettebb országokhoz mért volumenének egybevetését, akárcsak azt hogy, az ezekre vonatkozó hosszú idősorok alapján a konvergenciára vagy divergenciára vonatkozó következtetést vonjunk le.

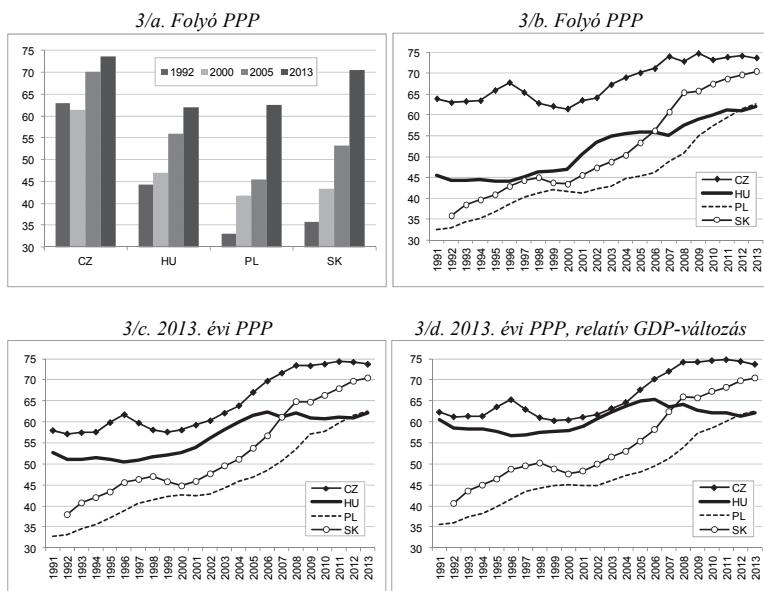
Az előző két ábra által felvetett másik fontos módszertani/értelmezési kérdés a transzformációs recesszió mértékéhez, illetve ahhoz kapcsolódik, hogy lehet-e közgazdasági értelmet tulajdonítani annak, hogy – az ábrákon jól látható módon – a GDP/fő volumene 1989 és 1991 között meredeken, mintegy 25%-kal zuhant *a fejlett európai országokhoz viszonyítva*. Nem lehet kétség aziránt, hogy a visszaesés rendkívül súlyos volt, ezt a foglalkoztatottságra vonatkozó adatok is alátámasztják. Ellenben erősen kétséges, hogy közgazdaságilag értelmezhető eredményre vezet-e a kosarak méretének (az egy főre jutó GDP volumenének) összehasonlítása egy olyan időszakban, amelyben a fejletlen ország kosarának minősége és összetétele tökéletesen átalakul, és a fejlett piacgazdaságokéhoz válik hasonlóvá.

3.2. Felzárkózás az 1990-es évek elejétől nemzetközi összehasonlításban

A volumenváltozásokat tekintve az 1991–92-vel kezdődő hazai idősorok óvatosan, az 1993-mal kezdődők bátrabban, az 1995-tel indulók pedig fenntartások nélkül hasonlíthatók össze az EU15 és a V3 országok hasonló mutatóival. A 3. ábra háromféle megközelítés alapján ad képet Magyarország és a másik három visegrádi ország EU15-höz történt felzárkózásáról 1991 és 2013

között.¹³ Az ábra felső része *folyó* vásárlóerő-paritáson ('purchasing power parity', a továbbiakban: PPP) alapuló összehasonlítást közöl a GDP/fő relatív szintjéről – egyrészt korrekt módon (3/a. ábra), másrészt módszertani szempontból kifogásolható, de az alsó két ábrával közvetlenül egybevethető formában (3/b. ábra). Azért korrekt a 3/a. ábrán szereplő oszlopdiaagram, és azért problematikus az adatpontok összekötése, mert a folyó PPP-n alapuló összehasonlítások csak egyes években mutatják a relatív szinteket, a vonalak viszont azt a hamis látszatot keltik, hogy valódi – vagyis évek között is összehasonlítható adatokat tartalmazó – idősorral van dolgunk.

3. ábra. A gazdasági felzárkózás három metszetben: az egy főre jutó GDP/fő folyó vásárlóerő-paritáson (3/a. és 3/b.), 2013. évi konstans vásárlóerő-paritáson (3/c.) és a GDP volumenváltozásának hatása (3/d.) a visegrádi országokban 1992 és 2013 között (EU15=100)



Forrás: AMECO (2014) alapján saját számítás.

Jelölések: CZ: Csehország, HU: Magyarország, PL: Lengyelország, SK: Szlovákia; PPP: vásárlóerő-paritás.

¹³ A Szlovákiáról közölt idősorok 1992-től kezdődve szerepelnek az AMECO-adatbázisban.

Az alsó két diagramon valódi idősorok láthatók. A 3/c. ábra 2013. évi PPP-n mutatja a négy ország egy főre jutó GDP-jének alakulását az EU15-höz viszonyítva, a 3/d. ábra pedig az EU15-höz viszonyított GDP-volumenváltozás önmagában vett (vagyis a relatív népességváltozás nélküli) hatását mutatja az egyes országok felzárkózására, ugyancsak 2013. évi PPP-n.¹⁴

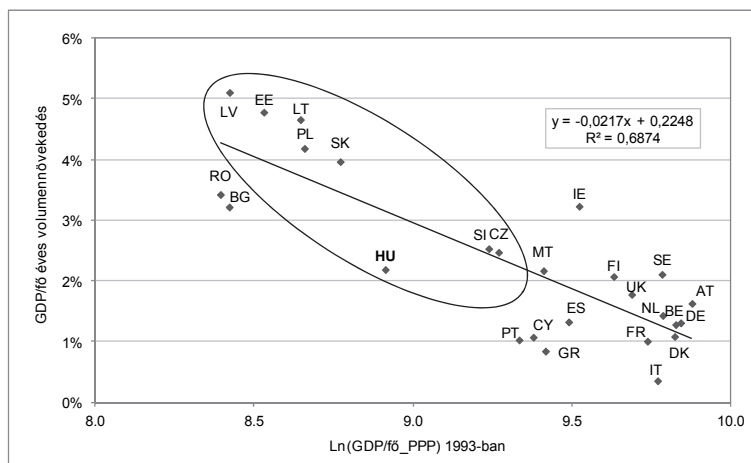
A 3. ábra jól mutatja, hogy a felzárkózási folyamat még akkor sem értelmezhető egyértelmű módon, ha annak csupán egyetlen metszetére, a GDP/fő, illetve a GDP relatív alakulására összpontosítunk. Folyó PPP-n mérve (3/a. és 3/b. ábra), Magyarországnak az EU15-höz viszonyított fejlettségi szintje az 1991. évi mintegy 45%-ról több mint 60%-ra emelkedett 2013-ig. Ez lényegesen gyengébb Lengyelország, különösen pedig Szlovákia felzárkózási teljesítményénél, de sokkal jobb a magasabb szintről induló Csehországnál. A folyó PPP-n alapuló relatív szintek időbeli alakulását azonban az egyes években összehasonlított kosarak összetételének és az arányoknak a változása, valamint módszertani revíziók is befolyásolják – ezeket a hatásokat szűrjük ki a konstans PPP-n alapuló idősorok. Amint utaltam rá, Magyarországot tekintve az a fő különbség a folyó és a konstans PPP-n számított idősorok között, hogy amíg az előbbiek 2006-tól folytatódó felzárkózást jeleznek, a relatív volumenindexek – a másik három országtól, elsősorban Lengyelországtól és Szlovákiától eltérően – a felzárkózási folyamat elakadásáról tanúskodnak (3/c. ábra). Így az elmúlt 22 év során Magyarországot csupán egyetlen rövid időszakban, 2000 és 2005 között jellemezte a GDP/fő volumenváltozásával mért gyors felzárkózás – amint azonban látni fogjuk, ez fenntarthatatlan eladósodáson alapult. Ha pedig a relatív népességváltozás kiszűrésével nézzük az elmúlt évek fejleményeit (3/d. ábra), akkor az derül ki, hogy a hazai termelés szintje 2006 után nem egyszerűen elakadt, hanem le is szakadt az EU15 átlagától, miközben a másik három országé számottevően emelkedett (Lengyelország és Szlovákia relatív szintje folyamatosan közeledett az EU15 átlagához, Csehország felzárkózása 2008 után akadt el).

A 4. ábra szélesebb európai kontextusba helyezi Magyarországnak és a többi visegrádi országnak az egy főre jutó GDP volumenváltozása alapján értelmezett felzárkózását 1993-tól napjainkig. A vízszintes tengely a vásárlóerő-paritáson mért 1993. évi fejlettségi szint logaritmusát, a függőleges ten-

¹⁴ A folyó, illetve konstans PPP-n történő összehasonlítás megkülönböztetésének Lengyelországot és Szlovákiát tekintve nincs számottevő jelentősége, Csehország és Magyarország esetében viszont a kétféle módon értelmezett felzárkózás erősen eltérő képet mutat. Magyarország folyó PPP-n mért felzárkózása sokkal gyorsabbnak, Csehországé viszont lényegesen lassúbbnak mutatkozik, konstans PPP-n mérve.

gely a GDP/fő volumenének évi átlagos növekedését mutatja 1994 és 2013 között.¹⁵

4. ábra. A GDP/fő volumenének évi átlagos növekedése az EU 26 tagországában 1993 és 2013 között az 1993. évi fejlettségi szint függvényében (%)



Forrás: AMECO (2014) alapján saját számítás.

Megjegyzés: Az ábrán nem szerepel Luxemburg, a csekély méretéhez mért extrém adatai miatt, Horvátországról pedig 1993-ra nézve nincsenek összehasonlítható adatok.

Országnevek rövidítése: AT – Ausztria, BE – Belgium, BG – Bulgária, CZ – Csehország, CY – Ciprus, DE – Németország, DK – Dánia, EE – Észtország, ES – Spanyolország, FI – Finnország, FR – Franciaország, GB – Egyesült Királyság, GR – Görögország, HR – Horvátország, HU – Magyarország, IE – Írország, IT – Olaszország, LT – Litvánia, LU – Luxemburg, LV – Lettország, MT – Málta, NL – Hollandia, PL – Lengyelország, PT – Portugália, RO – Románia, SE – Svédország, SI – Szlovénia, SK – Szlovákia, UK – Egyesült Királyság.

Az EU-tagországokat a vizsgált két évtizedben úgynevezett *béta-konvergencia*, vagyis a kezdeti fejlettségi szintek, valamint GDP/fő átlagos növekedési üteme közötti negatív összefüggés jellemezte. Az összefüggés meglehetősen szoros, és az ábrán feltüntetett regressziós egyenletből – a kezdeti fejlettség mintegy $-0,022$ -es koefficiense alapján – az is kiténik, hogy a régió egészét tekintve igen gyors, évi átlagban $2,8\%$ -os volt a fejlettségi rés zsugo-

¹⁵ 1993 volt a hazai transzformációs visszaesés utolsó éve. Az induló szintek logaritmusára nézve válnak közvetlenül egybevetethetőkké az országok közötti kezdeti szintek az országonkénti relatív változásokkal.

rodásának (a konvergencia – hagyományosan β -val – jelölt) üteme.¹⁶ Ennek alapján meghatározható a felzárkózás felezési ideje, az, hogy hány évre lenne szükség a régióon belüli teljes felzárkózás irányába tartó út *felének* megtételéhez, ha a konvergencia üteme nem változna. A 2,8%-os konstans felzárkózási ütemhez nagyjából 24,5 éves felezési idő tartozik (a felezési idő = $\ln 2/\beta \approx 0,69/0,028$).

A 4. ábrán az is látszik azonban, hogy Magyarország – az EU-hoz 2004-ben velünk együtt csatlakozott (az ábrán ellipszissel jelölt) nyolc közép-kelet-európai ország közül egyedüliként – a regressziós vonal alatt helyezkedik el. Ez arra utal, hogy az ország alulteljesített ahhoz a felzárkózási lehetőséghez képest, amely pusztán kezdeti lemaradásából adódott. Csehország és Szlovénia nagyjából megfelelt e lehetőségnek, a másik öt ország viszont „túlteljesített”. A hazai egy főre jutó GDP növekedésének így értelmezett „alulteljesítése” (a regressziós vonaltól mért távolság, vagyis az egyenlet Magyarországra vonatkozó maradéktagja) megközelítően –1 százalékpont. E csekélynek látszó évi átlagos eltérés húsz év alatt drámai különbségre vezet: az EU15-höz viszonyított tényleges 20% helyett 45%-os lenne a GDP/fő növekedési többlete (adottnak tekintve az EU15 GDP/fő növekedését). 1993. évi PPP-n mérve 53 helyett 64%-on, 2013. évi PPP-n pedig nem 62, hanem mintegy 75%-on – Csehország szintjén – állnánk. Bármennyire abszurdnak látszanak is az effajta fiktív, történelmietlen összehasonlítások, jól érzékeltetik a felzárkózási lehetőségektől való elmaradás mértékét és annak hosszabb távú következményeit.

A konvergencia sebessége nem csupán egy szélesebb régióra, hanem egyes felzárkózó országokra, vagy csoportjaikra – így például a visegrádi négyekre – is értelmezhető. Az 1. táblázat e négy országra, valamint (súlyozatlan) átlagukra vonatkozóan foglalja össze a GDP/fő alapján mért felzárkózás három fontos jellemzőjét, az 1994-től 2013-ig tartó időszakot négy részperiódusra bontva. A három vizsgált mutató: az EU15-hoz viszonyított átlagos évi növekedési ütemkülönbség, a konvergencia sebessége, valamint az abból adódó felezési idő.¹⁷ A négy részperiódus: 1996–2013 (a hazai felzárkózás kezdetétől tartó időszak); 1996–2008 (a nemzetközi válság kitöréséig

¹⁶ A 4. ábrán szereplő regressziós egyenletből következő formulával számítható ki a konvergencia β -val jelzett üteme: $\beta = -\ln(1 + x^*T)/T$, ahol x a kezdeti fejlettség koefficiense, T pedig az eltelt évek száma. A 2,8%-os konvergencia nemzetközi összehasonlításban gyorsnak számít: más országcsoportokra, illetve országokon belüli régiókra vonatkozó elemzések általában 2–3% közötti ütemre becsülték a konvergencia sebességét. Lásd pl. Barro–Sala-i-Martin (1995).

¹⁷ Az egyes országok konvergencia ütemének kiszámítására szolgáló képlet az 1. táblázat alatti jegyzetben szerepel.

tartó periódus); 2000–2008 (a hazai felzárkózás felgyorsulásától a válságig tartó szakasz), végül 2004–2013 (az EU-csatlakozással kezdődő időszak).

1. táblázat. A visegrádi országok GDP/fő alapján mért, az EU15 átlagához történt felzárkózásának főbb jellemzői 1994 és 2013 között és egyes időszakokban

Időszak	Mutatók	Csehország	Magyarország	Lengyelország	Szlovákia	V4-átlag ^a
1994–2013	Növekedési többlet	1,2	0,9	3,1	3,0	1,9
	Konvergencia-ütem	-2,3	-1,2	-2,8	-3,5	-2,5
	Felezési idő	30,0	57,5	25,0	19,5	28,0
1996–2013	Növekedési többlet	1,2	1,1	2,9	2,7	1,9
	Konvergencia-ütem	-2,4	-1,4	-2,9	-3,6	-2,6
	Felezési idő	29,5	49,0	24,0	19,0	26,9
1996–2008	Növekedési többlet	1,3	1,6	2,5	2,8	2,0
	Konvergencia-ütem	-3,2	-2,0	-2,3	-3,7	-2,7
	Felezési idő	22,0	35,5	30,0	19,0	25,4
2000–2008	Növekedési többlet	2,7	2,0	2,6	3,9	2,8
	Konvergencia-ütem	-5,2	-2,6	-2,4	-4,8	-3,6
	Felezési idő	13,5	27,0	29,0	14,5	19,2
2004–2013	Növekedési többlet	1,9	0,7	3,9	4,0	2,6
	Konvergencia-ütem	-4,1	-1,1	-4,5	-5,9	-3,9
	Felezési idő	17,0	62,0	15,5	11,5	17,8

Forrás: AMECO (2014) alapján saját számítás.

Megjegyzés: ^a Súlyozatlan számtani átlag.

Növekedési többlet (százalékpontban): A GDP/fő EU15-höz viszonyított átlagos évi növekedési ütemkülönbsége = $[\ln[(RY_t)/(RY_0)]/T]$, ahol RY az EU15-höz viszonyított fejlettségi szint (GDP/fő) konstans vásárlóerő-paritáson, 0 és t indexek a bázis, illetve tárgyidőszakot, T pedig az eltelt évek számát jelöli. Konvergencia-ütem (%): A felzárkózás üteme (a konvergencia éves sebessége) = $\ln[(1-RY_t)/(1-RY_0)]/T$. Felezési idő: évek száma ($\ln 2$ /konvergencia-ütem).

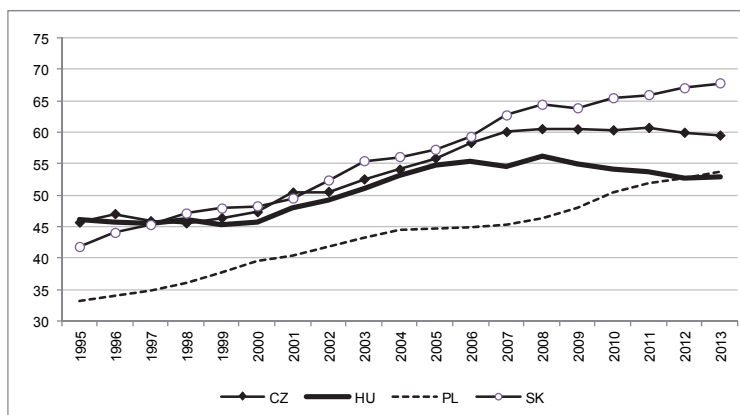
Az 1. táblázat alapján elsősorban azt kell kiemelni, hogy Magyarország – akár a teljes időszakot, akár a számára legkedvezőbb 2000 és 2008 közötti periódust vizsgáljuk – a konvergencia ütemét tekintve elmaradt a másik három országtól. Az is látható, hogy az EU15-höz viszonyított, évi átlagos növekedési többlet által jelzett teljesítmény jelentősen különbözhet a felzárkózás sebességétől, mivel az előbbi független, az utóbbi viszont függ a kezdeti fejlettségi szinttől. Például az 1990-es évek közepétől 2013-ig tartó időszakban az EU15-höz viszonyított éves növekedési többlet alig maradt el Csehországtól, ám az utóbbi ország lényegesen magasabb szinten állt az időszak elején, ezért a hasonló növekedési ütem gyorsabb konvergenciát jelentett számára. A konvergencia üteméből következik a felezési idő, amely – amint egy régió egészére – ez esetben is azt mutatja, hogy konstans felzárkózási ütemet feltételezve, hány évre lenne szükség a felzárkózáshoz vezető félút megtételéhez. Az 1995–2013-as időszak egésze alapján Magyarországra 58, Csehországra 30, Lengyelországra 25, Szlovákiára pedig 20 év adódik. Az egyes részperiódusokat persze különböző értékek jellemzik, de a hazai szempontból legkedvezőbb, 2000–2008 közötti időszakban is 27 év a felezési idő, miközben Csehországban és Szlovákiában mintegy 14, Lengyelországban pedig 30 év körül alakult. Valamennyi más részperiódusban a hazai konvergencia üteme kisebb, a felezési idő pedig hosszabb, mint a másik három visegrádi országban.

3.3. Termelékenységi felzárkózás

A GDP, illetve a GDP/fő alapján mért reálgazdasági felzárkózás mellett a négy ország termelékenységi felzárkózásáról – az egységnyi ráfordításra jutó GDP relatív alakulásáról – is hasznos tájékozódni. Kérdés, hogy ennek alapján különbözik-e a hosszabb távú folyamatokról alkotható kép attól, amelyet az egyes országok – elsősorban Magyarország – konvergenciájáról az előzőekben vizsgált mutatók kirajzoltak? A termelékenységet egyrészt a munkatermelékenység – az egy ledolgozott órára eső GDP –, másrészt a tőkehatékonyságot is tartalmazó, úgynevezett teljes tényező-termelékenység ('total factor productivity' – TFP) alapján vizsgálhatjuk.¹⁸ Az 5. ábra a visegrádi országok munkatermelékenységi felzárkózását mutatja 2013. évi PPP-n mérve.

¹⁸ 1995-tel kezdődően az előbbinek mind az EU-hoz viszonyított szintjéről, mind pedig változásáról, a TFP-re nézve viszont csak a relatív változások bemutatására alkalmas információk állnak rendelkezésre.

5. ábra. Az egy munkaóra jutó GDP alakulása 2013. évi konstans PPP-n mérve, 1995 és 2013 között (EU15=100)



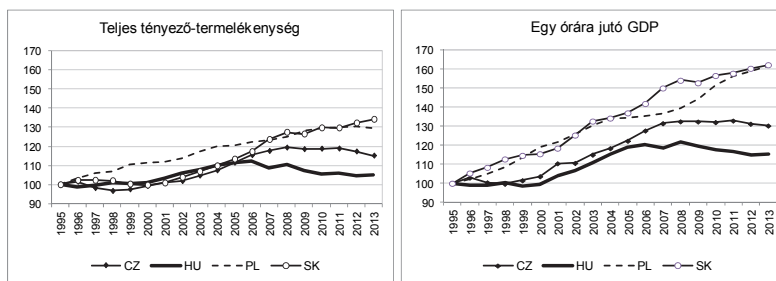
Forrás: AMECO (2014) alapján saját számítás.

2013-ban Magyarország az EU15-höz viszonyított munkatermelékenységének (53%-os) szintjével – Csehországhoz és Lengyelországhoz hasonlóan – jóval alacsonyabban szinten állt, mint az egy főre jutó GDP (62%) tekintetében. (Szlovákia esetében alig van különbség a két mutató szintje között – vö. az 5. és a 3/c. ábrát.) Magyarországon és Lengyelországban a viszonylag alacsony munkatermelékenység abból ered, hogy noha a foglalkoztatottság szintje lényegesen alacsonyabb, mint az EU15-ben, az egy foglalkoztatott által ledolgozott munkaórák száma sokkal magasabb, így a munkaintenzitás jóval meghaladja az EU15 átlagát. A munkatermelékenység felzárkózásának irányzatát nézve, a 2000-es évek első felében Csehországhoz és Szlovákiához hasonló pályán emelkedett a hazai termelékenység, ámde – akárcsak a GDP alakulása (lásd a 3/d. ábrát) – 2008 óta Magyarországot egyértelmű divergencia jellemzi. Ez aligha tulajdonítható a nemzetközi válságnak, hiszen ugyanebben az időszakban Lengyelországban és Szlovákiában felgyorsult az EU15-höz viszonyított termelékenység-emelkedés, Csehországban pedig nem mutatkozott visszaesés.

A termelékenységnek átfogóbb mutatója a befektetett munka és tőke együttes hozamát mérő TFP, amelynek az EU15-höz viszonyított, 1995. évi bázison mért növekedését a 6. ábra mutatja. Az összehasonlíthatóság érdeké-

ben az ábra jobb oldalán a munkatermelékenység relatív növekedése is látható, ugyancsak 1995-höz viszonyítva.

6. ábra. A teljes tényező-termelékenység és a munkatermelékenység növekedése (egy órára jutó GDP) az EU15 átlagához viszonyítva (1995=100)



Forrás: AMECO (2014) alapján saját számítás.

A teljes tényező-termelékenység relatív növekedése mind a négy országban elmarad a munkatermelékenységétől, ami azt jelzi, hogy az utóbbinak a növekedése alapvetően a tőkeintenzitás (az egységnyi munkára jutó tőke) emelkedésére épült. Magyarország a TFP relatív alakulását tekintve különösen rosszul áll, de a mutató 2008 óta lefelé tartó és 2013-ban stabilizálódni látszó iránya nagyjából leképezi a GDP relatív változását.

4. Jövedelmi és forrásfelzárkózás

A felzárkózási folyamat írásom eddigi részében alkalmazott megközelítéssel szemben gyakran fogalmazódik meg az a kritika, hogy a GDP, illetve annak egy lakosra jutó volumene nem fejezi ki az ország jövedelmét, illetve jólétét. Ez utóbbiak mérésére a bírálók általában a bruttó nemzeti jövedelmet (GNI), illetve a nettó nemzeti jövedelmet ('net national income', NNI) javasolják.¹⁹ A GNI abban különbözik a GDP-től, hogy nem tartalmazza a külföldnek járó *nettó elsődleges* (tőke- és munka-) jövedelmeket, az NNI pedig ezen felül a tőke amortizációját sem tartalmazza. A tőkeállomány pótlására szolgáló értékcsökkenéssel történő korrekció önmagában közgazdaságilag indokolt, a GNI (és így az NNI) azonban alkalmatlan, sőt félevezető mutató

¹⁹ Lásd pl. Stiglitz–Sen–Fitoussi (2009), Balázs (2014).

mindazon EU-tagországok esetében, amelyek jelentős folyó és fejlesztési célú uniós tőketranszferekben részesülnek. Bár a tőketranszfer az országnak nem a jövedelmét, hanem a vagyont befolyásolja (nem szabadon elkölthető, hanem kötött beruházásra fordítandó forrást jelentenek), rendkívül egyoldalú képet kapunk az ország forrásellátottságáról, ha csak a külföldnek járó tételeket vesszük tekintetbe, figyelmen kívül hagyva az ország forrásait gyarapító, külföldről származó transzfereket.²⁰

Az eddig említett három korrekciós tétel (elsődleges jövedelmek, tőketranszfer, amortizáció) mellett két további is figyelembe kell venni ahhoz, hogy átfogó képet kapjunk az ország jövedelméről, és azon felüli forrásainak alakulásáról. Az egyik a *folyó egyoldalú* átutalások (például az EU költségvetéshez való nemzeti hozzájárulás, illetve az EU-tól érkező folyó – nem fejlesztési célú – transzfer) *egyenlege*. A másik a külkereskedelmi cserearányok változásának a hazai jövedelemre gyakorolt hatása (a cserearányok javulása növeli, romlása csökkenti a gazdaság elkölthető jövedelmét). A felsorolt ötféle hatást együttesen kifejező, „tőketranszferrel korrigált, nettó nemzeti rendelkezésre álló reáljövedelem” (*RNNDI+K*) dinamikájáról és összetevőiről a 2. táblázat ad áttekintést.²¹

Csak a felsorolt öt tényező mindegyikét figyelembe véve érdemes korrigálni a GDP-t, hiszen egy-egy tényezővel való korrekció (így adódik például a GNI) csupán parciális hatásokat jelez, amelyet más hatások fokozhatnak vagy ellensúlyozhatnak. A 2. táblázat felső része (1–5. blokk) a GDP és az *RNNDI+K* (egy főre jutó) volumenének az *EU15 átlagához viszonyított* évi átlagos *növekedési ütemkülönbségét* mutatja. A 2. táblázat alsó része (6–10. blokk) pedig azt, hogy az öt tényező egyenként hány százalékponttal járult hozzá a *RNNDI+K* mutatónak a GDP feletti/alatti átlagos évi növekedéséhez 1996 és 2013 között, valamint az időszak egyes részperiódusaiban.

²⁰ A nagyságrendeket érzékeltetendő: Magyarországon 2013-ban a tőke- és munkajövedelmek együttes *negatív* egyenlege a GDP 6%-ának, az EU-ból érkező összes (folyó és tőke-) transzfer *pozitív* egyenlege a GDP 5,5%-ának felelt meg.

²¹ Az RNNDI mutató ('real net national disposable income') szerepel a nemzeti számlarendszerben (SNA 2009 15.193. szakasz), a tőketranszferrel történő korrekció azonban nem. Az *R* azt jelöli, hogy a mutató tartalmazza a cserearány-változások hatását, az első *N* arra utal, hogy a GDP-ből az amortizáció ki van szűrve, a második *N*, illetve a *D* arra, hogy a mutató „nemzeti” (az elsődleges és másodlagos nettó külföldi jövedelmekkel korrigálva van), az *I* pedig a jövedelemre utal. A „+K” jelzi a nettó tőketranszferrel történt korrekciót.

2. táblázat. A GDP, a GDP/fő növekedése, valamint a jövedelem- és tőke-transzferok, az amortizáció és a cserearány-változás hatása az EU15-höz viszonyított forrásbővülésre 1996 és 2013 között (évi átlagos növekedési ütemkülönbségek az EU15 átlagához viszonyítva)

		Csehország	Magyarország	Lengyelország	Szlovákia
Éves átlagos növekedési ütemkülönbségek					
GDP [1]	1996–2013	0,8	0,4	2,5	2,3
	1996–2004	0,2	1,3	2,1	1,7
	2005–2013	1,6	–0,3	3,5	3,6
	2009–2013	–0,1	–0,7	3,0	1,3
Népesség [2] ^a	1996–2013	0,3	0,7	0,4	0,4
	1996–2004	0,6	0,7	0,5	0,4
	2005–2013	0,2	0,8	0,4	0,5
	2009–2013	0,2	0,7	0,2	0,3
GDP/fő [3=1+2]	1996–2013	1,2	1,1	2,9	2,7
	1996–2004	0,8	2,0	2,6	2,1
	2005–2013	1,8	0,4	3,9	4,0
	2009–2013	0,1	0,0	3,2	1,7
(RNNDI+K) [4=1+6+7+8+9+10]	1996–2013	0,4	0,6	2,7	1,8
	1996–2004	–0,6	1,2	1,3	0,6
	2005–2013	1,6	0,2	4,8	3,4
	2009–2013	–0,8	0,1	3,3	0,0
(RNNDI+K)/fő [5=3+6+7+8+9+10]	1996–2013	0,8	1,3	3,1	2,1
	1996–2004	0,0	1,9	1,8	1,0
	2005–2013	1,8	1,0	5,2	3,8
	2009–2013	–0,6	0,7	3,5	0,3

		Csehország	Magyar- ország	Lengyel- ország	Szlovákia
Hozzájárulások (százalékpont)					
Elsődleges jövedelmek [6] ([1]+[6]=GNI)	1996–2013	–0,4	–0,2	–0,3	–0,2
	1996–2004	–0,8	–0,4	–0,3	–0,7
	2005–2013	–0,2	0,0	–0,2	0,2
	2009–2013	–0,4	0,2	–0,6	–0,1
Másodlagos jövedelmek [7] (GNI+[7]=GNDI)	1996–2013	0,0	0,1	0,1	0,0
	1996–2004	–0,2	–0,3	–0,3	–0,2
	2005–2013	0,2	0,5	0,4	0,1
	2009–2013	–0,1	0,3	0,1	0,1
Cserearány-hatás [8] ([1]+[8]=RGDI)	1996–2013	–0,1	–0,2	0,0	–0,6
	1996–2004	0,2	0,0	–0,3	–0,3
	2005–2013	–0,4	–0,3	0,2	–0,9
	1996–2013	–0,1	–0,2	0,0	–0,6
Amortizáció [9] ([1]+[9]=NDP)	1996–2013	0,0	0,2	0,3	0,1
	1996–2004	0,0	0,6	0,1	0,0
	2005–2013	0,0	–0,1	0,6	0,2
	2009–2013	–0,4	–0,1	0,4	–0,4
Tőkeátvitel (K) [10]	1996–2013	0,2	0,2	0,1	0,1
	1996–2004	0,0	0,0	0,0	0,1
	2005–2013	0,4	0,5	0,3	0,2
	2009–2013	0,4	0,6	0,4	0,1
Emlékeztető tétel: (RNNDI+K) – GDP [11]=[4]–[1]	1996–2013	–0,4	0,2	0,2	–0,6
	1996–2004	–0,8	–0,1	–0,8	–1,1
	2005–2013	0,0	0,6	1,3	–0,2
	2009–2013	–0,7	0,7	0,3	–1,3

Forrás: AMECO (2014) alapján saját számítás.

Megjegyzés: ^a A relatív népességsökkenést pozitív értékek jelzik.

Rövidítések: GNDI: 'gross national disposable income' (rendelkezésre álló bruttó nemzeti jövedelem); RGDI: 'real gross domestic income' (bruttó hazai reáljövedelem); NDP: 'net domestic product' (nettó hazai termék).

A 2. táblázatban szereplő valamennyi tételről 1995-től kezdődően állnak rendelkezésre adatok. Az egyes tételeket tartalmazó blokkok első sorában az időszak egészében mért, EU15-höz viszonyított növekedési ütemkülönbségek, illetve hozzájárulások szerepelnek. A második sorban az EU-csatlakozás évéig, a harmadikban az EU-csatlakozást követő első évtől 2013-ig, az utolsóban pedig a 2009-től (a válság évétől) 2013-ig tartó időszak adatai láthatók.²²

A 2. táblázatban közölt adatok összehasonlítása alapján adódó főbb megállapításokat az alábbiakban összegzem. Előrebocsátom, hogy az egyszerűbb kifejtés végett növekedésről, illetve növekedési ütemekről beszélek, de mindvégig az *EU15 átlagához viszonyított* növekedésről, illetve növekedési ütemkülönbségről lesz szó.

- Az 1996 és 2004 közötti első időszak kivételével, valamennyi részperiódusban, így az időszak egészében is, a GDP Magyarországon emelkedett a leglassabban a négy visegrádi ország közül. Különösen feltűnő, hogy az EU-csatlakozást követő kilenc év átlagát tekintve, a másik három országban számottevően felgyorsult, ellenben Magyarországon lassult (negatívvá vált) a gazdasági növekedés. Ez főleg annak tulajdonítható, hogy a nemzetközi válság gazdaságunkat – az alább tárgyalt túlzott eladósodás folytán – a többi országénál erősebben sújtotta, és az azt követő időszakban is lényegesen gyengébb volt az ország összteljesítménye.

- Bármelyik időszakot nézzük, a népesség Magyarországon csökkent a legnagyobb arányban, ezért a GDP/fő növekedését tekintve kisebb a lemaradásunk. A legutolsó periódusban ez a mutató – Csehországhoz hasonlóan – stagnálást jelez, de a másik két visegrádi országhoz viszonyított leszakadásunk e mutató alapján is egyértelmű.

- A valamennyi korrekció hatását tartalmazó RNNDI+K mutató (2. táblázat, 4. blokk) Magyarországra nézve az időszak egészében, kiváltképpen pedig a legutolsó periódusban, kedvezőbb növekedést jelez, mint maga a GDP. Ennek, illetve az egy főre vetített növekedése alapján a teljes időszakot tekintve megelőzzük Csehországot, az utolsó öt évben pedig Szlovákiát is.

- Az időszak egészében a korrekciós tételek egyenlege Magyarországon és Lengyelországban enyhén pozitív, Csehországban és különösen Szlovákiában negatív volt (lásd a 2. táblázat legalsó, 11. blokkjában feltüntetett emlékeztető tételt). 1996 és 2004 között a másik három országban erősen negatív, Magyarországon nulla közeli volt a vizsgált hatások egyenlege. A legutolsó időszakban pedig a hatások egyenlegét tekintve Magyarország egyértelműen

²² A második hosszabb periódusnak azért 2004, nem pedig 2003 a báziséve, mert 2003-ban nulla volt a fejlesztési célú tőketranszfer, így a növekedés nem értelmezhető.

az élen állt; Szlovákiában az egyenleg erősen negatív volt. Szlovákia esetében elsősorban a tartós és a többi országhoz viszonyított jelentős cserearányromlás felelős a valamennyi időszakban mutatkozó negatív egyenlegért, a többi országot tekintve azonban nem emelhető ki tartós hatású tényező.

- Magyarország egyenlegét 2005 óta alapvetően az EU-ból érkező tőke-transzferek (*10. blokk*) javították, de az is, hogy a GNI növekedését befolyásoló nettó külföldi jövedelmek hatása (*7. blokk*) semleges, illetve az elmúlt években enyhén pozitív volt. A gazdaság visszaesése (egyres gazdaságpolitikai lépésekkel megfejelve) ugyanis a külföldi vállalatok jövedelmét az általános visszaesésnél jobban csökkentette. Ebben a periódusban a rendelkezésre álló bruttó nemzeti jövedelem (a GNDI) alakulására ható másodlagos jövedelmek (egyoldalú folyó átutalások) hatása is pozitív volt. A felsorolt három tényező ellensúlyozta az amortizáció (a nettó hazai terméknek a bruttóétól elmaradó növekedése), valamint a cserearány-veszteség enyhén negatív hatását.

Mindent egybevetve, Magyarország tőketranszferekkel korrigált, rendelkezésre álló nettó nemzeti reáljövedelme a 2000-es évek közepe óta lényegesen kedvezőbben alakult, mint maga a GDP. A GNI, amely az előzőekben áttekintett ötféle hatás közül egyet emel ki, nem jelzi ezt a különbséget. Hangsúlyozni kell azonban, hogy a fentiekben számszerűsített összetett mutató nem a makrogazdasági teljesítménynek, hanem a *felzárkózási lehetőségnek* (a nettó jövedelem fejlesztési forrásokkal növelt relatív bővülésének) egyfajta mérőszáma. Ha a GDP ehhez képest tartósan lassabban nő, illetve csökken, az a lehetőség elmulasztásáról tanúskodik. A lehetőség azzal válna valóra, ha a termelési felzárkózás nem csupán újraindulna, hanem tartós folyamattá is válna, ennek kilátásait azonban 2014 őszén még korai lenne megítélni.

5. A hazai lemaradás háttere: túlzott eladósodás és intézményi leszakadás

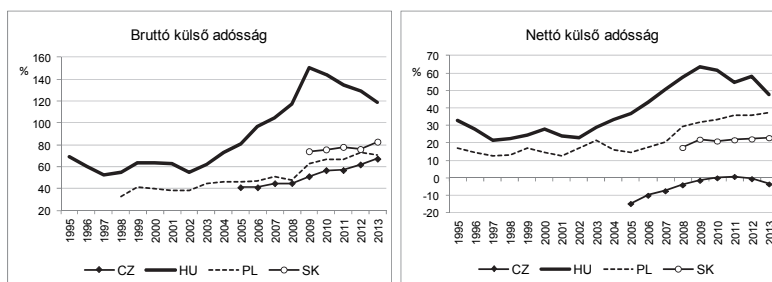
Befejezésül, a teljesség igénye nélkül, két olyan tényezővel foglalkozom, amely hozzájárulhat a hazai reálgazdasági felzárkózás sajátos ívének – a 2000-es évek első felében tapasztalt gyorsulást követő megtorpanás – magyarázatához. Az egyik az ország túlzott eladósodása, s annak kényszerű korrek-

ciója, a másik a hazai gazdálkodás széles értelemben vett intézményi környezetének romlása.²³

5.1. Fenntarthatatlan eladósodást követő adósságleépülés

Magyarországot a 2008–2009. évi nemzetközi válság lényegesen magasabb külső adósságráta mellett – így sokkal sérülékenyebb állapotban – érte, mint a másik három visegrádi országot.²⁴ A hazai felzárkózás gyorsulása ugyanis a GDP-arányos bruttó, illetve nettó külföldi adósság meredek emelkedésével társult, mondhatni, éppen arra épült (7. ábra). Akár a bruttó, akár a nettó külföldi adósságot nézzük, Magyarország külső adósságrátája a 2000-es évek elejétől kezdve – viszonylag magas kezdeti értékekről – rendkívül gyorsan emelkedett: 2002 és 2008 között a bruttó adósság GDP-hez viszonyított aránya mintegy kétszeresére, a nettó adósságé csaknem háromszorosára nőtt. (A ráta 2009. évi további emelkedése már nem elsősorban a magasabb adóssághoz, hanem a nevező – a GDP – zsugorodásához köthető.)

7. ábra. A GDP-arányos bruttó és nettó és külső adósság alakulása 1995 és 2013 között (%)



Forrás: Eurostat (2014) és MNB (2014) alapján saját számítás.

Megjegyzés: Az Eurostat adatbázisa Csehországról 2005-től, Szlovákiáról csak 2008–2009-től kezdődően tartalmaz adatokat a külföldi adósság alakulásáról.

²³ A magyar gazdaság regionális lemaradásának lehetséges okaival egy másik írásban foglalkoztam részletesebben (Oblath 2014), amelyben a hazai makrogazdasági instabilitásra (így a túlzott eladósodásra) hívtam fel a figyelmet, de nem tértem ki az intézményi felzárkózás/lemaradás kérdésére.

²⁴ A hazai gazdaság sérülékenységének és eladósodásának összefüggéséről lásd: Oblath-Palócz (2012).

2006-ig az állam és a magánszektor egyaránt hozzájárult az ország külföldi eladósodáshoz, a 2006. második felében megkezdett költségvetési kiigazítás azonban csökkentette az állami deficitet, és megfékezte az állami adósságráta emelkedését. Az ország GDP-hez mért külső adóssága azonban – döntően a háztartási devizahitelek expanziója folytán – tovább emelkedett,²⁵ ezt a folyamatot azonban a nemzetközi válság nemcsak megállította, hanem – a 7. ábrán jól láthatóan – élesen meg is fordította.

A magyar gazdaságot a 2000-es évek második felében két olyan sokk is érte, amelynek a többi visegrádi ország nem volt kitéve. Az egyik a 2006. évi költségvetési kiigazítás, amely blokkolta a gazdasági növekedést. Ha a költségvetési megszorításokat nem kísérte, majd követte volna a háztartási devizahitelek gyors növekedése, akkor a gazdaság alighanem visszaesett volna. A másik sokk viszont éppen a devizahitelezés expanzióját kísérő külföldi eladósodás miatt érte az országot. A nemzetközi válság nyomán a korábban fenntarthatónak remélt magas adósság szintek világszerte fenntarthatatlanná váltak, és a túlzottan eladósodott országok (azok gazdasági szereplői) adósságaik leépítésére kényszerültek. A nemzetközi válság következményei azokban az országokban voltak különösen súlyosak és tartósak, amelyek ilyen helyzetbe kerültek, a 7. ábrán pedig látható, hogy Magyarország – a másik három visegrádi országtól eltérően – ebbe a körbe tartozik. A túlzottan bizonyult adósság leépülése (a nemzetközi irodalomban „deleveraging”-nek nevezett folyamat) egyértelműen visszafogta a hazai gazdaság fejlődését.²⁶

Az adósság leépülés azonban önmagában nem nyújt kielégítő magyarázatot Magyarország fejlődési elakadására és a visegrádi országokhoz viszonyított lemaradására.

5.2. Intézményi felzárkózás és lemaradás

A gazdasági fejlődés empirikus irodalmának egyik legfontosabb, nemzetközi összehasonlításokon és gazdaságtörténeti kutatásokon alapuló következtetése szerint a hosszú távú felzárkózást döntő módon befolyásolja az intézmények

²⁵ Részletesebben lásd Oblath–Palócz (2012). A költségvetési szigorítás és a devizahitelezés permisszív szabályozása közötti kapcsolatra Györfly (2013) hívta fel a figyelmet.

²⁶ Az adósság leépülés alternatív megnevezése a „mérlegalkalmazkodás”, ami arra utal, hogy a vállalatok és a háztartások az adósság csökkentésével (folyó kiadásaik visszafogásával) igyekeznek helyreállítani vagyommérlegük megbomlott egyensúlyát. Ezáltal azonban csökken az összes kereslet és zsugorodik a gazdaság (Koo 2014). A témakör nemzetközi irodalmáról ad alapos áttekintést Kiss–Szilágyi (2014).

minősége.²⁷ Több intézet és nemzetközi szervezet készít az országok változó körét lefedő felméréseket, amelyek a gazdaság intézményi környezetére vonatkozó információkat is tartalmaznak.²⁸ E felmérésekben közölt ország-rangsorok azonban nem alkalmasak hosszabb távú összehasonlításokra, mivel a vizsgált országok köre és a mutatók tartalma egyaránt változott az évek során. A Világbank *World Governance Indicators* (WGI 2013) adatbázisában viszont kifejezetten az intézményi minőséget számszerűsítő, a világ csaknem valamennyi országára kiterjedő, időben is összehasonlítható mutatók érhetők el. Az alábbi összehasonlítások ezekre az adatokra támaszkodnak.

A WGI adatbázisban szereplő hatféle mutató közül ötnek a percentilis rangsor alapján mért szintjéről és annak időbeli alakulásáról ad képet a 8. és a 9. ábra.²⁹ Az összehasonlított mutatók a következők:

1. szabadságjogok és a kormányzat elszámoltathatósága;
2. kormányzati hatékonyság;
3. a kormányzati szabályozás minősége;
4. jogbiztonság, beleértve a tulajdonjogok védelmét;
5. az állami korrupció (így magánérdek kormányzati eszközökkel történő érvényesítésének) korlátozása.³⁰

A 8. ábra Magyarország percentilis rangsorának időbeli változását mutatja az intézmények minőségét jelző ötféle indikátor tekintetében. A magasabb (emelkedő) értékek az intézmények relatíve jobb (javuló) minőségét, az alacsonyabbak (süllyedők) ennek ellenkezőjét jelzik.

2012-ben Magyarország a vizsgált intézményi mutatók közül négy tekintetében számottevően alacsonyabb relatív szinten állt, mint 1996-ban (a kivétel a kormányzati szabályozás minősége). Bár az egyes mutatók íve eltérő, mindegyiket javulás vagy legalábbis stabilitás jellemzi a 2000-es évek elejéig, ami azt jelzi, hogy a felzárkózás felgyorsulását az intézményi fejlődés is előkészítette. A kormányzati hatékonyságot azonban már 2002-től – az imént

²⁷ Lásd pl. Acemoglu–Johnson–Robinson (2005), Rodrik–Subramanian–Trebbe (2004), valamint Rodrik (2007).

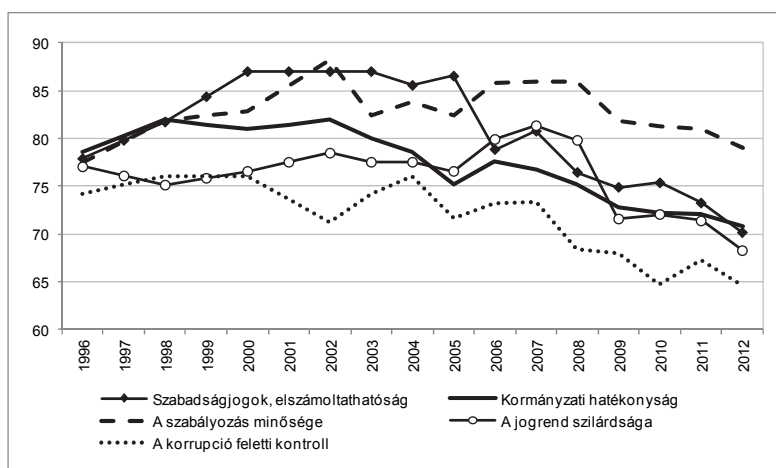
²⁸ Ezek közé tartozik a World Economic Forum által publikált *Global Competitiveness Report*, az IMD World Competitiveness Center *IMD World Competitiveness Yearbook* című kötete, valamint a Világbank *Doing Business* című kiadványa és a kapcsolódó adatbázis.

²⁹ Ebben az összefüggésben a percentilis rangsor azt mutatja, hogy valamely indikátor értékét tekintve egy ország az összes összehasonlított ország hány százalékát múlja felül. A WGI-ben – 2,5 (rossz) és +2,5 (jó) közötti értékek jellemezhetik az intézményi minőséget. Egy ország intézményeinek minősége relatíve annál jobb, minél közelebb áll a 100-hoz a percentilis rangsorban.

³⁰ A terjedelmi korlátok miatt nincs módom kitérni a mutatók részletes tartalmára és mérésük módszertanára, ezeket Kaufmann–Kraay–Matruzzi (2010) ismertetik.

áttekintett eladósodási folyamat kezdetétől – csaknem folyamatosan romló színvonal jellemzi. A korrupció feletti kontroll csökkenő mértéke 2004 óta, a jogrend szilárdságának erodálódása pedig 2008 óta tart. Az ábrán az is látható, hogy Magyarország az öt mutató mindegyikében alacsonyabb relatív szinten állt 2012-ben, mint 2009-ben, ami fontos adalék a hazai felzárkózás elakadásnak magyarázatához.

8. ábra. Magyarország percentilis rangsorának alakulása a WGI ötféle intézményi mutatója alapján 1996 és 2012 között



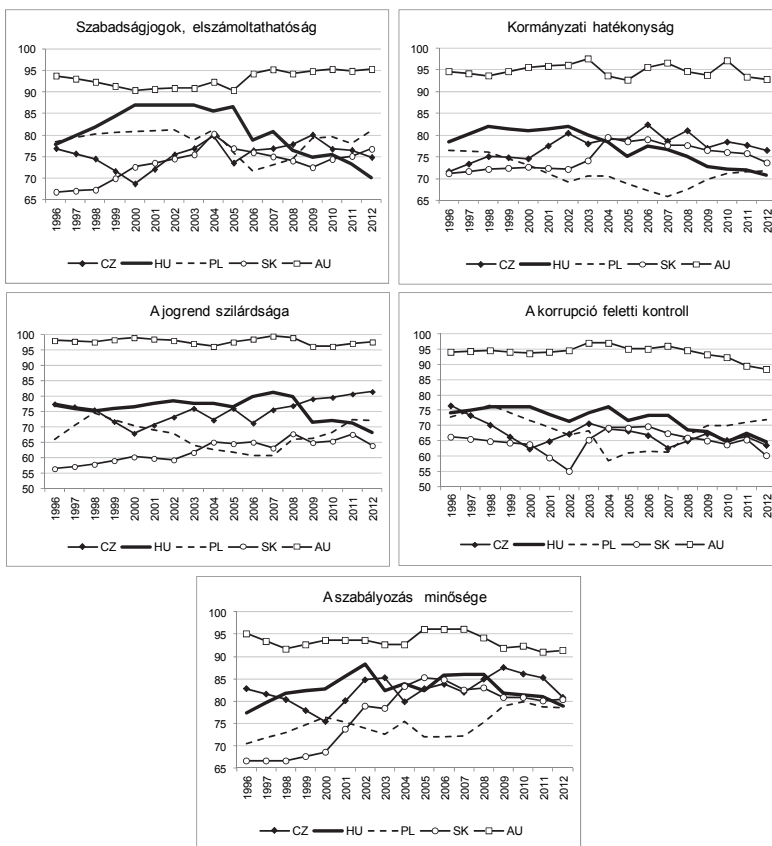
Forrás: WGI (2013)

A 9. ábra mindezt azzal egészíti ki, hogy a visegrádi országokkal és Ausztriával – az „európai élvonal” számunkra releváns képviselőjével – összehasonlítva mutatja az egyes mutatók idősorait.

Az időszak elején Magyarország csaknem valamennyi mutató alapján a visegrádi országok élén állt, az időszak végére azonban hátra került: egy mutatót tekintve a legrosszabb helyen áll a rangsorban, és csak két mutató alapján volt némileg jobb a pozíciója, mint a leggyengébb intézményi minőséget felmutató visegrádi országé. Az is figyelmet érdemel, hogy míg a 2000-es évek első felében két mutató (szabadságjogok és a kormányzat elszámoltathatósága, valamint a kormányzati szabályozás minősége) szerint Magyarország erősen megközelítette Ausztriát, addig a későbbi éveket távolodás jellemezte. Végül azt is ki kell emelni, hogy a jogrend szilárdsága, így a tu-

lajdonjogok védelme tekintetében Magyarország 2008-as rangjához képest lecsúszott, miközben a másik három visegrádi ország stabilizálta, vagy javította relatív pozícióját. Ez további adalékkal szolgál a hazai gazdaság regionális lemaradásának értelmezéséhez.

9. ábra. A visegrádi országok és Ausztria percentilis rangsorának alakulása a WGI ötféle intézményi mutatója alapján 1996 és 2012 között



Forrás: WGI (2013)

6. Összegzés és kitekintés

A magyar gazdaság európai konvergenciájának elmúlt két évtizede sommásan azzal jellemezhető, hogy az ország kezdeti lehetőségeihez és a mérvadó összehasonlítást jelentő visegrádi országokhoz mérten egyaránt messze alul teljesített. Az 1991 és 2013 között eltelt 22 évből 8 évben egyáltalán nem mutatható ki felzárkózás, a maradék 14-ből pedig mindössze 6 évben – a teljes időszak alig több mint egyharmadában – mutatkozott gyors (az EU15 GDP/fő volumenindexét legalább 1,5 százalékponttal meghaladó ütemű) hazai konvergencia. Az egy főre jutó GDP hazai növekedésének az EU15-ét hosszabb távon kissé meghaladó üteme elsősorban a nevező alakulásához köthető: miközben Magyarországon csökkent, az EU15-ben nőtt a népesség. Az 1992 és 2013 közötti időszakban a GDP növekedése Magyarországon 6, a magasabb fejlettségi színtről induló Csehországban 20, az alacsonyabb kezdeti fejlettségű Lengyelországban és Szlovákiában pedig 75%-kal haladta meg az EU15 átlagát.

Emellett a hazai gazdaság európai konvergenciáját sajátos – a másik három visegrádi országtól merőben eltérő – ív jellemezte. 2001 és 2005 között jelentősen felgyorsult a felzárkózás, ebben az időszakban azonban az állam és a magánszektor eladósodása egyaránt meredeken emelkedett. Az állami deficit lefaragása a 2006-ot követő években, a magánszektor adósságleépülése pedig a 2008–2009. évi nemzetközi gazdasági válság utáni időszakban fékezte a magyar gazdaság felzárkózását. Ellentétben a másik három országgal, Magyarország konvergenciája az állam és a háztartási szektor fenntarthatatlannak bizonyult eladósodásán alapult.

A felzárkózás azonban komplex folyamat, amelyet nem feltétlenül fejez ki a GDP, illetve a GDP/fő relatív növekedése. Ezért a jövedelmi, illetve erőforrás-ellátottsági mutatók alakulását is figyelembe véve hasonlítottam össze a négy visegrádi ország európai felzárkózását. Ennek alapján a magyar gazdaságnak a másik három országhoz viszonyított pozíciója az elmúlt évtizedben lényegesen jobb, mint amit önmagában a GDP jelez, s ezt főként az EU-transzferek fokozottabb igénybevételének tulajdonítható. Ez közvetlenül vezet át a hazai gazdaság helyzetét és kilátásait érintő kérdésekhez.

2014-ben a magyar gazdaság európai összehasonlításban igen gyorsan nő, az év második negyedévében a GDP növekedési üteme megközelítette a 4%-ot. Ez önmagában jó hír, kérdés azonban, hogy ez hogyan értelmezhető az előzőekben bemutatott hosszabb távú folyamatok fényében.

A gazdasági növekedés felgyorsulása részben azt jelzi, hogy az EU-transzferekből származó masszív forrásbővülés 2014-ben termőre fordult: érdemben hozzájárult a gazdaság összteljesítményének javulásához. Ám a

2013 első félévéhez viszonyított magas növekedés ellenére, a GDP színvonalára még 2014-ben is elmarad a 2008. évi szinttől. Ez arra utal, hogy egyfajta, válság utáni, megkésett „helyreállítási periódus” alakítja a gazdaság folyamatait.³¹ Abban az időszakban, amelyben zárul a GDP tényleges, illetve potenciális szintje közötti kibocsátási rés – ez a helyzet 2014-ben – a GDP növekedése átmenetileg felgyorsul. A gazdaság hosszabb távú felzárkózásának előmozdításához azonban a potenciális növekedés ütemét kellene megemelni, ami nehezen képzelhető el a hazai intézmények romló minőségét jelző trend megfordítása nélkül.

IRODALOM³²

- Acemoglu, D. – S. Johnson – J. A. Robinson, 2005: Institutions as a fundamental cause of long-run growth. In: Aghion, P. – S. N. Durlauf, eds.: Handbook of economic growth. Amsterdam/ London. Elsevier, vol. 1A, 385–472. p.
- AMECO 2014: European Commission, Directorate General for Economic and Financial Affairs: Annual macro-economic database. http://ec.europa.eu/economy_finance/db_indicators/ameco/index_en.htm
- Balázs S. 2014: A valódi okok. Élet és Irodalom, 2014. júl. 18.
- Barro, R. – X. Sala-i-Martin 2004: Economic growth. Cambridge, Massachusetts (US): The MIT Press.
- Cuaresma, J. C. – K. S. Oberhofer – K. S. Gallina – A. Vincelette, 2012: Drivers of convergence in eleven eastern European countries. Policy Research Working Paper; no. WPS 6185, Washington, DC: World Bank.
- Dey-Chowdhury, S. 2007: International comparisons of productivity: The current and constant PPP approach. Economic & Labour Market Review, vol. 1, no. 8, 33–39. p.
- Dombrinsky, R. – P. Havlik 2014: Economic convergence and structural change: the role of transition and EU accession. WIIW Research Report, no. 395.
- Eurostat 2014: Eurostat database: Economy and finance; International investment position. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database
- Györfi, D. 2013: Institutional trust and economic policy: lessons from the history of the euro. Budapest–New York: Central European University Press.
- Jánossy F. 1966: A gazdasági fejlődés trendvonalai és a helyreállítási periódusok. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Kaufmann, D. – A. Kraay – M. Mastruzzi 2010: The Worldwide Governance Indicators: A summary of methodology, data and analytical issues. World Bank Policy Research Working Paper, no. 5430
- Kiss Á. – Szilágyi K. 2014: Miért más ez a válság, mint a többi? Az adósságleépítés szerepe a Nagy Recesszióban. Közgazdasági Szemle, LXI. évf. 9. sz.
- Koo, R. C. 2014: Balance sheet recession is the reason for secular stagnation. In: Teulings, C – R. Baldwin eds.: Secular stagnation: Facts, causes, and cures. A VoxEU.org eBook. http://www.voxeu.org/sites/default/files/Vox_secular_stagnation.pdf

³¹ A helyreállítási periódusról bővebben lásd Jánossy (1996).

³² Az Irodalomban szereplő internetes hivatkozások utolsó letöltésének dátuma: 2014. szeptember 1.

- Kornai J. 1993: Transzformációs visszaesés. *Közgazdasági Szemle*, XL. évf. 7–8. sz.
- KSH 2014a: Bruttó hazai termék (GDP) (1960 –)
http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_qpt001.html
- KSH 2014b: Központi Statisztikai Hivatal: Népeség, népmozgalom (1949 –)
http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_wdsd001a.html
- MDP 2013: Groningen Growth and Development Centre: Maddison Project Database
<http://www.ggd.net/maddison/maddison-project/home.htm>
- MNB 2014: Magyar Nemzeti Bank: Statisztikai adatok, idősorok: Fizetési mérleg, külfölddel szembeni állományok.
<http://www.mnb.hu/Statisztika/statisztikai-adatok-informaciok/adatok-idosorok/vii-kulkereskedelem/fizetesi-merleg-klfolddel-szembeni-allomanyok/bpm5-modszertan-szerinti-adatok-2013-ig-archiv>
- Oblath G. – Pula G. 2000: Makrogazdasági folyamatok és szerkezeti átalakulás a kilencvenes években Magyarországon. In: Kolosi T – Tóth I. Gy. – Vukovich Gy. szerk.: *Társadalmi Riport 2000*. Budapest: TÁRKI.
- Oblath G. – Szörfi B. 2008: Makrogazdasági konvergencia az EU új tagországaiban. In: Kolosi T. – Tóth I. Gy. szerk.: *Társadalmi Riport 2008*. Budapest: TÁRKI.
- Oblath G. 2012: Ezentúl minden másképpen volt? – Gondolatok a GDP-adatok legutóbbi revíziójáról. *Statisztikai Szemle*, 90. évf. 6. sz.
- Oblath G. 2014: Gazdasági instabilitás és regionális lemaradás: Magyarország esete. *Külgazdaság*, 2014/5–6. sz.
- Oblath G. – Palócz É. 2012: Sérülékeny gazdaság: sérülékeny állam, sérülékeny háztartások. In: Kolosi T. – Tóth I. Gy. szerk.: *Társadalmi Riport 2012*. Budapest: TÁRKI, 93–114. p.
- OECD 2014: GDP per capita volume indices based on constant and on current PPPs in OECD's Main Economic Indicators. <http://www.oecd.org/std/prices-ppp/1961296.pdf>
- PWT 2013: Groningen Growth and Development Centre: Penn World Table 8.0.
<http://www.rug.nl/research/ggdc/data/penn-world-table>
- Rapacki, R. – M. Próchniak 2009: The enlargement and economic growth in the CEE New Member Countries. *Economic Papers*, No. 367. European Commission.
- Rodrik, D. 2007: One economics, many recipes: Globalization, institutions and economic growth. Princeton: Princeton University Press.
- Rodrik, D. – A. Subramanian – F. Trebbi 2004: Institutions rule: The primacy of institutions over geography and integration in economic development. *Journal of Economic Growth*, no. 9.
- Schreyer, P. – F. Koechlin 2002: Purchasing Power Parities – Measurement and uses. OECD Statistics Brief, no. 3. <http://www.oecd.org/std/prices-ppp/2078177.pdf>
- SNA 2009: United Nations Statistics Division: The System of National Accounts 2008. <http://unstats.un.org/unsd/nationalaccount/sna.asp>
- Stiglitz, J. E. – A. Sen – J. P. Fitoussi 2009: Report by the Commission on the measurement of economic performance and social progress. <http://www.stiglitz-sen-fitoussi.fr/en/index.htm>
- TED 2014: The Conference Board: Total economy database. <https://www.conference-board.org/data/economydatabase/>
- WGI 2013: The Worldwide Governance Indicators, 2013 Update.
<http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.aspx#home>